

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ
ДИСЦИПЛІНИ «УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ»**

«Українська діалектологія» – одна з навчальних дисциплін історико-лінгвістичного циклу, яка має велике значення для формування загального мовознавчого світогляду майбутніх учителів-словесників, гуманітаріїв, оскільки під час її вивчення значно розширюються знання про різні форми існування мови, відбувається усвідомлення значення діалектної мови для становлення й функціонування літературної мови, цінності даних діалектології для вивчення історії мови, етнолінгвістики, етнографії та інших дисциплін різних циклів, а також здійснюється підготовка студентів до усвідомленого розуміння суті загальнонародної мови й ефективного сприймання курсу історичної граматики та історії української мови, поглиблюється почуття патріотизму, оскільки кожен студент як виходець із тієї чи іншої території України відчуває себе частиною етносу, усвідомлює завдяки специфічності рідного діалектного мовлення свою унікальність і неповторність, має причетність до становлення майбутнього української літературної мови, оскільки багато діалектних слів із часом можуть поповнити лексикон літературної мови. Крім того, опанування цієї навчальної дисципліни дає змогу студентам пересвідчитися в діалектній здиференційованості української мови, спостерігати інтенсивні процеси міжмовної та міждіалектної взаємодії, наслідки впливу української літературної мови на говори й навпаки, озброїть необхідними знаннями їх як майбутніх учителів української мови, яким нерідко доводиться працювати в умовах діалектного оточення.

Завдання курсу – на основі здобутків сучасної діалектології, залучивши дані історичної діалектології, зрозуміти значення цієї науки для розвитку та функціонування української літературної мови як консолідуючого чинника, що об'єднує в єдине ціле народ.

Мета викладання дисципліни «Українська діалектологія» – сформувати в майбутніх учителів-філологів, словесників, гуманітаріїв систему лінгвістичних знань з української діалектології, виробити в них чітко сформовані вміння й навички вільного володіння матеріалом з української діалектології, визначення місця діалектології серед інших наук гуманітарного циклу, розуміння ролі та значення діалектних даних для вирішення проблем українського глото- та діалектогенезу, сучасної української літературної мови, застосування теоретичного матеріалу під час практичних занять.

Насамперед зазначимо, що сучасні лінгвісти високо оцінюють діалектологію як науку сучасного модерного мовознавства, визначають її роль для формування літературної мови, значення для інших суміжних дисциплін, але констатують, що діалектологія сьогодні посідає не те місце в розвиненому сучасному мовознавстві, яке їй належить, водночас пропонуючи називати її *говіркознавством* із двох причин: 1) мати свій термін, який буде зрозумілішим і доступнішим для студентів, і вони будуть гордитися тим, що одночасно з терміном діалектологія вживатиметься й говіркознавство; 2) треба працювати над створенням своєї (української) термінології поряд із наявною іншомовною, адже це один зі шляхів збагачення рідної мови [8].

Зазначимо, що в процесі вивчення української діалектології викладачі репрезентують науково-навчально-методичний матеріал відповідно до чинної й досі програми педагогічних інститутів з української діалектології, у якій зазначено порядок викладання тем: «Вступ», «Фонетика, граматики і лексика української діалектної мови», «Наріччя і говори української мови» [3], згідно з якою представлено матеріал і в основному підручнику [2].

На нашу думку, у сучасних умовах після вступних завваг доцільніше подати спочатку матеріал про лінгвальні риси кожного з наріч, щоб матеріал був сприйнятий цілісно, оскільки, крім суто мовних явищ, варто звертати особливу увагу й на історію заселення тієї чи іншої території, міграційні процеси, які тут відбувалися, брати до уваги особливості матеріальної та духовної культури жителів певного діалектного ареалу, його географічно-кліматичне розташування, ступінь представлення діалектизмів із певного говору в художній літературі, що дасть змогу студентам сприйняти матеріал системно, порівняти діалектні особливості, притаманні тому чи іншому говірковому територіальному утворенню, з такими ж рисами інших говорів і наріч української мови, а потім розглядати окремо рівні діалектної мовної системи (фонетичний, морфологічний, лексичний тощо). Тому в підготовлених навчально-методичних виданнях ми пропонуємо саме в такому порядку розглядати питання діалектології [4; 5].

Як відомо, мова – динамічна система, яка має здатність постійно оновлюватися, змінюватися. Це стосується й діалектної мови, оскільки на говіркове мовлення впливають як суто лінгвальні, так і екстралінгвальні чинники, що призводить до змін у структурі самого діалекту чи розширення / звуження його території, варіювання діалектних особливостей. Тому наразі поряд із поняттями *теоретична діалектологія* (вивчає загальні особливості діалектів, закономірності їх розвитку, принципи класифікації діалектів) та *окрема діалектологія* (описує всі особливості говірок, говорів, наріч якоїсь конкретної мови) варто акцентувати увагу на терміні *перспективна діалектологія* – галузь діалектології, предметом вивчення якої є процес перенормалізації (літературної нормалізації) територіальних діалектів. Крім поділу діалектології на *синхронну* та *діахронну*, як зазначає Г. Аркушин, розрізняють ще *загальнонаціональну* й *регіональну діалектологію*, тобто опис діалектних явищ на всій етнічній території або лише в окремому регіоні [1, с. 8]. На нашу думку, саме порушення й висвітлення проблем регіональної діалектології є дуже важливим чинником формування патріотизму в

студентів, особливо в сучасних умовах розвитку України, тому обов'язково під час викладання діалектології варто окремо виділити заняття для з'ясування історії, становлення та розвитку, сучасного стану окремих територіальних утворень залежно від міста, у якому функціонує навчальний заклад (напр., особливу увагу приділити північноукраїнському наріччю та його говорам: у Житомирі – середньополіському, Чернігові, Сумах – східнополіському, Луцьку – західнополіському; у Вінниці, Хмельницькому та Умані – подільському діалекту південно-західного наріччя тощо). Використання діалектного краєзнавчого матеріалу на заняттях спонукатиме студентів до самостійного дослідження говіркового мовлення, сприятиме залученню їх до наукового пошуку, насамперед під час діалектологічної практики, яка є обов'язковою після вивчення курсу української діалектології, результатом чого може стати випуск студентських наукових праць із діалектології.

Одним із важливих понять є *діалектизм*. Як зазначають дослідники, *діалектизм* – позанормативний елемент літературної мови, що має виражену діалектну віднесеність [6]. Традиційно вважали, що використання діалектизмів становить відступ від чинних на певному етапі норм літературної мови, що характерне для художнього стилю з певною стилістичною настановою – для мовної характеристики персонажа, для відтворення колориту описуваних подій тощо. Але сьогодні діалектне мовлення сприймається вже не як відхід від літературної норми, а як рівноправний вияв національного мовлення, яке має значний мовотворчий і комунікативний потенціал. Діалектизми віддзеркалюють процес адаптації літературною мовою територіально диференційованих елементів діалектної мови чи регіональних варіантів літературної мови. У зв'язку з цим належну увагу потрібно приділити проблемі функціонування діалектизмів у творах сучасних українських письменників як на заняттях, так і під час написання дипломних і курсових робіт, тематика яких буде безпосередньо пов'язана із зазначеною вище проблемою.

Важливим питанням у процесі викладання діалектології є проблема взаємодії літературної та діалектної мови. Як зауважує Г. Аркушин, літературна і

діалектна мова – це дві самодостатні мовні системи, це складові національної мови, що розвиваються паралельно за своїми законами, лише частково впливаючи одна на одну. У зв'язку з цим у сучасних умовах виділяють поняття *діалінгвізм* – володіння літературною мовою та однією з діалектних форм спілкування [1, с. 20], на чому потрібно акцентувати увагу студентам, які в майбутньому стануть прошарком інтелігенції, хоча більшість із них – мешканці сільських територій із діалектним мовленням, яке для них є рідним, тому й учням потрібно прищеплювати любов до рідного материнського слова й водночас спонукати до вивчення літературної мови як неодмінної складової культурної людини.

Найменшою одиницею територіальної диференціації української мови є *говірка*, що охоплює мову одного, а іноді й кількох цілком однотипних із мовного погляду населених пунктів [2, с. 6]. Нині у зв'язку з різними екостралінгвальними чинниками (міграційними процесами, зумовленими, напр., аварією на ЧАЕС, діями в зоні АТО тощо), що призвели до зміни традиційного наповнення терміна, виділяють також поняття *редуктивна говірка* – тип діалектної системи, яка зазнала (зазнає) структурних змін унаслідок а) звуження сфери функціонування через її заступлення в комунікативних ситуаціях, у яких раніше використовувалась, іншими говірками, літературною мовою, чужими мовами чи їхніми говіркам; б) відчутного руйнування цілісного мікросоціуму носіїв говірки, найчастіше через дозаселення чи переселення [7, с. 545].

Отже, учені-філологи та вчителі-словесники, викладаючи українську мову, українську діалектологію, повинні максимально використати надбання своїх попередників у цій царині й водночас пропагувати новітні погляди на окремі проблеми, застосовувати нові підходи до висвітлення діалектних явищ, показати значення діалектології для багатьох наук, насамперед для історії, археології, етнографії, етнолінгвістики, для повнішого розуміння давніх пам'яток, а також художніх творів, уміти правильно пояснити важливу роль діалектології для української літературної мови. Як зауважує П. Лизанець, викладачі рідної мови мусять пам'ятати, що більшість дітей, особливо сільських, вступаючи до школи чи вищого навчального закладу, у

своїй мовній практиці використовує діалекти рідного села, живу розмовну мову батьків, тому треба їм пояснити роль і значення цих слів для літературної мови, щоб вони зрозуміли й усвідомили важливість і унікальність діалектних даних для української літературної мови, для культури та історії рідного краю й українського народу загалом [8].

Після завершення вивчення курсу «Українська діалектологія» у студентів має сформуватися глибоке переконання, що діалектними даними користуються вчені різних галузей знань, що жива народна мова віддзеркалює матеріальну та духовну культуру етносу, що знання діалектів розширює світогляд, робить людину причетною до історії свого народу, його минулого, сучасного, майбутнього, що саме за допомогою діалектів носій мовлення певної території усвідомлює свою самотність, унікальність, має здатність порівнювати себе з іншими носіями української мови усього українськомовного континууму.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Аркушин Г. Л.** Західнополіська діалектологія: навч. посіб. з регіон. діалектології для студ. спец. «Укр. мова і літ.» / Г. Л. Аркушин. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 256 с. 2. **Бевзенко С. П.** Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К.: Наук. думка, 1980. – 246 с. 3. **Бевзенко С. П.** Українська діалектологія для студентів спеціальності 2102 «Українська мова і література» / С. П. Бевзенко. – Київ, 1984. – 20 с. 4.

Гримашевич Галина. Українська діалектологія: Курс лекцій / Галина Гримашевич. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 176 с. 5. **Гримашевич Галина.** Методичні рекомендації до проведення практичних і лабораторних занять з української діалектології / Галина Гримашевич. – Житомир, 2014. – 48 с. 6. **Гриценко П. Ю.** Діалектизм / П. Ю. Гриценко // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид, випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 146. 7. **Гриценко П. Ю.** Редуктивна говірка / П. Ю. Гриценко // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид, випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 545. 8. **Лизанець Петро.** Діалектологія як наука сучасного модерного мовознавства / Петро

Лизанець // Діалектологічні студії. 3. Збірник пам'яті Ярослави Закревської. – Львів, 2003. – С. 247 – 256.